

Per Nyström

Problem i svensk socialhistoria

När denna artikel 1983 publicerades i samlingen *I folkets tjänst*, kommenterade författaren den så här:

Uppsatsen publicerades i tidskriften *Ateneum* 1934. Nationalekonomerna (Eli F Heckscher, Gunnar Myrdal) hade gett sig in på historiska forskningsuppgifter och då använt sig av metoder och modeller som utarbetats för att lösa nutida problem. Nyström ifrågasätter att dessa modeller är tillämpliga för äldre tider. Kritiken av Heckscher fullföljdes i uppsatsen ”Avelsgårdsprojektet 1555-56”¹ i *Scandia*, 1936, och i doktorsavhandlingen ”Stadsindustriens arbetare före 1800-talet”, 1955.

Några anteckningar

1.

Det fanns något av en väckelserörelsens höga andliga temperatur i den våg av socialhistorisk forskning, som under 1800-talets senare hälft drog fram över de tyska universiteten. Frånsett det omedelbara intryck av martyrium, som denna oändligt flitiga samlarverksamhet vid tyska och italienska stadsarkiv måste inge, kan den uppmärksamme läsaren av dess tryckta, värdefulla resultat inte undgå att märka att den bars upp av en hänförelse, som inte enbart kan förklaras som abstrakt forskarentusiasm. Det slår gärna ut ur dessa avhandlingar en doft av sedlighet och moralisk harm, som verkar främmande för en nutida läsare. Det har också i synnerhet för den teoretiska nationalekonomiens ofta cyniska och rävkäftiga företrädare varit lätt att rikta löjets pilar mot dessa entusiastiska, flitiga tyska forskare.

Denna forskningsrörelse föddes i den tyska småborgerligt-lågbyråkratiska delen av medelklassen. Om man tar del av dess två viktigaste programskrifter: Hildebrands uppsats i första årgången av *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 1863: ”Die gegenwärtige Aufgabe der Wissenschaft der Nationalökonomie” och Gustav Schmollers öppna brev till Heinrich von Treitschke: *Über einige Grundfragen des Rechts und der Volkswirtschaft*, får man klar upplysning om rörelsens utgångsläge.

Under 1850-60-talet skapades den tyska storindustrien. Den hade en förödande inverkan på hantverket och småindustrien. Våldiga förmögenheter skapades i Rhenprovinsen. En ny social grupp bildning med stora maktresurser, storbourgeoisien, uppstod, vilken hotade den gamla medelklassens sociala maktposition lika starkt som de feodala godsägarna hade gjort vid århundradets början.

Inför den starka sociala maktförskjutning som blev resultatet härav ryggade medelklassen med ångslan tillbaka. Utan maktresurser, oförmögen till organisativa motåtgärder kunde den endast reagera med bitterhet och sedlig harm. Den moraliska indignationens konst, som hade nått en fulländad utbildning i de stelnade småstadskretsarna, utövades flitigt av dessa gruppers publicistiska företrädare.

Hildebrands programuppsats präglas av en stark rättskänsla: den ekonomiska immoraliteten och den egoistiska intressepolitiken hotade medföra förruttnelse i hela nationens liv. *Das Schlimmste aber ist*, det värsta av allt är — heter det oefterhärmligt — att denna ekonomiska

¹ Se [Avelsgårdsprojektet 1555-56](#)

osedlighet hade vetenskapen på sin sida: fullföljandet av privatintresset var enligt den klassiska ekonomiläran en naturnödvändighet.

Denna lysande uppsats — skriven med en stilistisk udd som kommer en att tänka på *Kommunistiska Manifestet* — är en kritik av nationalekonomien. Hildebrand tog upp och fördjupade den kritiska metod som Friedrich List använt sig av, då han på 1830-talet drog i härad för de tyska industriintressena. Denne hade uppfattat den klassiska nationalekonomien som den engelska industriens ideologiska kampvapen. För Hildebrand framträdde den nu, då den stora tyska industrien var skapad, som de nya industrialisternas ideella rustning.

Hildebrands kritiska tillvägagångssätt var att visa, att nationalekonomien byggde på premisser, som hängde samman med 1700-talets politiska tänkande och som voro oförenliga med de resultat, som vetenskapen nått till på 1860-talet. Med upplysningstidens moralfilosofi delade nationalekonomien åskådningen att egennytta var den enda nödvändiga drivkraften för allt mänskligt handlande. Denna uppfattning lät sig inte upprätthållas inför den herbartska psykologiens kritik. Historieforskningen hade — enligt Hildebrand — visat att den mänskliga kulturen i sin helhet och sålunda också den ekonomiska kulturen var underkastad en utveckling mot allt högre och fullkomligare stadier. Naturens medvetlösa värld gick sitt eviga, oföränderliga kretslopp enligt lagar, som aldrig rubbades, men människornas ekonomiska och sociala institutioner förändrades ständigt och modifierades, utvecklades. De ekonomiska institutionerna hade sålunda en historia.

I anslutning till denna kritik skisserade Hildebrand programmet för en vetenskapligt hållbar nationalekonomisk forskning: Den nationalekonomiska vetenskapen har inte att forska efter oföränderliga, överallt identiska lagar utan den har istället att i förändringarna av de ekonomiska erfarenheterna påvisa mänsklighetens framåtskridande. Genom att utforska de historiska fundamenten för det nutida ekonomiska livet skall den kunna fastställa den nuvarande ekonomiska kulturens speciella uppgifter. Den skall då också lära sig erkänna att varje tid föder nya uppgifter och målsättningar men att inga en gång för alla givna lagar gäller för det ekonomiska livet.

Den livliga historiska socialforskning, som grupperade sig kring Hildebrands *Jahrbücher*, framträder tydligt som en den gamla medelklassens kamprörelse mot den nya storbourgeoisien. Det är denna dess samhälleliga ställning som ger dess produktion dess säregna moraliska bouquet.

Den sociala atmosfären kring dess forskare slår förtätad till mötes i Gustav Schmollers öppna brev till Heinrich von Treitschke 1875, ett av de yppersta tidsdokument vi äger från den tidens Tyskland. Schmoller hade blivit beskylld för att vara socialist och han rentvår sig i en säregen vätska av social sentimentalitet, rättspatos och underdånighet. Han visar indignerat upp hur storkapitalet — medelklassens fiende — slagit under sig den centrala förvaltningen i Preussen och hur statsapparaten nu blivit ett organ för detsamma. Han antyder hur undfallande Treitschke, bosatt i geheimerådskvarteren i Berlin, blivit mot storindustrialisterna samtidigt som han bringar honom sin hyllning som ”det nya tyska rikets publicistiske profet”. Räddningen undan den annalkande sociala stormen, proletariats kamp mot storbourgeoisien, ser han komma ur medelklassen, som ledes av ”ett litet antal harmoniskt anlagda naturer, som med allsidig begåvning och bildning aldrig betrakta något ensidigt”. Det är medelklassen som företräder de etiska principer, som skulle manifesteras i socialpolitiken. Den historiskt-kritiska socialforskningen skulle bereda väg för denna politik.

Den socialhistoriska forskningen hade sin udd riktad mot den av storbourgeoisien utnyttjade klassiska nationalekonomien och den bedrevs av forskare som räknade sig som nationalekonomer. Den socialpolitiska grundinställningen är typisk för alla dessa vetenskapsmän och färgar av sig på deras problemställningar. Det är arbetslöner, arbetsförhållanden, priser,

näringslagstiftningens principer under gångna tider, som närmast behandlas. Forskningsrörelsen spred sig vida utanför Tysklands gränser: men alltid har den samma kännemärken. Ett av dess yppersta resultat i Norden är Falbe Hansens avhandling om *Stavnsbaandsløsningen og Landboreformerne set fra nationaløkonomiens standpunkt*, publicerad 1888 i inbjudningsskriften till Köpenhamns universitets fest i anledning av hundraårsdagen av stavnsbaandets upplösning. Karaktäristiskt nog formar sig slutet av denna avhandling till ett socialpolitiskt programuttalande.

Genom sin starkt oppositionella inställning till storkapitalet, sin skarpa blick för samtidens klassmotsättningar kom den socialpolitiskt orienterade historieforskningen att ägna de sociala motsättningarna under gångna tider stor uppmärksamhet. Den har dragit fram oändligt värdefullt material, belysande dessa förhållanden, och dess produktion kommer därför alltid att bli av stort värde för den marxistiskt orienterade historieskrivningen. De undersökningar, som framkommit, exempelvis Schmollers, Dorens, Sievekings, om det medeltida stadsväsendet äro inställda på en analys av klasstriderna och dessas framgång ur förändringar i produktionssystemet. Det politiska skeendets sammanhang med socialgruppernas kamp om herraväldet belyses vanligen också.

2.

Om man från läsningen av ett av denna skolas arbeten råkar gå över till ett verk av den moderna ekonomiska historieforskningen, som i Sverige representeras av Eli F. Heckscher, slår det en omedelbart att man här befinner sig i en ny föreställningsvärld. Aspekterna är helt andra. De sociala intresse-motsättningar äro bortträngda ur framställningen.

Prof. Heckscher har i tvenne uppsatser, "Ekonomi och historia", 1922, och "Den ekonomiska historiens aspekter", 1931, skisserat programmet för den forskningsrörelse, han tillhör. Den huvudkritik, som riktas mot den tyska skolan, är att den ej liksom den moderna ekonomiska historievetenskapen står på "teoriens" fasta grund. På grund härav skulle för den förra den ekonomiska utvecklingen och äldre tiders ekonomiska förhållanden till stor del ha blivit en sluten bok, när man ej visste vad man skulle fråga om eller hur man skulle begagna vad man fått veta.

Den moderna ekonomiska historieforskningen framgick ur en ny social situation. Medelklassen hade kapitulerat för storkapitalet. Den sociala maktorganisation, som nu irriterade starkast, var arbetarrörelsen. Mot dess krav på en radikal omgestaltning av produktionen och fördelningen utbildades den moderna nationalekonomien som ett ideologiskt kampmedel. Dogmen om knappheten och prisbildningslagarna fick samma centrala ställning som treninghetsdogmen i teologien. Med sval social cynism påvisade man nödvändigheten av prismekanismen och egendomsfördelningen som ett "avskräckningsmedel" mot otillbörlig efterfrågan.

Nu visste man vad man skulle fråga efter i historien! Heckscher anvisar: "Den ekonomiska historieskrivningen har till uppgift att undersöka, hur människornas försörjning har tillgodosetts genom tiderna. Det har alltid varit nödvändigt att begränsa människornas efterfrågan i förhållande till disponibla resurser och att sörja för resursernas användning i förhållande därmed... För historieskrivningen är det viktiga, att dessa företeelser faktiskt gjort sig gällande i alla hittills kända samhällen. Metodiskt sett utgör detta förklaringen till teoriens ofrånkomlighet."

Läran om knappheten, knapphetens kalla stjärna, skall ges universell karaktär! Den har lyst över alla samhällen! Den otroliga läran om att det i dag är "knappheten", knappheten på produktiva resurser, vetejord, malm och maskiner, som är orsaken till nöden och fattigdomen, skall göras trolig genom historiska exempel. Lär av historien, A.K.-arbetare! "Det har varit nödvändigt att begränsa!" Vem begränsade? Vem begränsade den feodale bondens efter-

frågan? Seden, sedvänjan, svarar Heckscher. Varför inte konkretare: tributtagaren som påtvingade honom sedvänjan att avstå från en del av sin produktion. Vem begränsar Berlinproletariatets efterfrågan? Prismekanismen, svarar Heckscher. Varför inte lika gärna sedvänjan, sedvänjan att tåligt låta prismekanismen fungera. Det står vapen och tårgas bakom prismekanismen. Den kan endast fungera under vapnens skydd i det nutida Tyskland. Och långt bakom vapnen skymtas Thyssen & Co. Heliga, obefläckade knapphet!

Nu visar det sig visserligen att den kloke och kunnige forskaren Eli Heckscher lika litet som en präst i sin dagliga verksamhets detaljer helt låter sig fångas av sitt dogmsystem. Men den liberala grundsynen genomtränger hans verk. Det ekonomiska livet utvecklar sig i hans forskning alltid i en värld som är förunderligt fri ifrån de häftiga sociala motsättningar, som vår omedelbara iakttagelse lärt oss se och som vi alltid frågar efter, inför vilket historiskt spörsmål vi än stå.

Lujo Brentano anmärkte en gång på 1890-talet — kanske en smula självvironiskt — att den socialpolitiska skolans produktion till stor del vore ”begeisterungs-verbrämte Archivauszüge”. Heckscher anför denna nästan oöversättbara, en smula ansträngda professorsspiritualitet för att illustrera faran av att ej bearbeta materialet med en fast ekonomisk teori, i detta fall den liberala doktrinbildningen. Men det föreligger en lika stor fara att historiska framställningar av ekonomiska fenomen, vilka skildras utan att den sociala grupperingen av de människor, som bära upp dem, noga klarlägges, endast bli ”theorie-verbrämte Archivauszüge”. Det finns inget som en historiker glömmer så lätt som att konkreta människor ingående i konkreta samhällsformationer är det centrala i historien.

3.

Det svenska 1800-talets ännu tämligen okända socialhistoria har fått tvenne värdefulla bidrag genom Stockholms högskolas socialvetenskapliga instituts publikationer om industriarbetarlönerna 1860-1913 samt levnadskostnaderna 1830-1930. Sin största betydelse ha dessa verk genom det material de lämna över lönerna inom huvudindustrierna i det nybildade industrisamhället samt priserna på lantbrukets produkter i de olika länen. Däremot förefaller Myrdals forskaruppgift att fastställa ett levnadskostnadsindex från 1830 tämligen egendomlig. Förmodligen är den frågeställning, som röjer sig i denna vetenskapliga målsättning, utsprungen ur den nationalekonomiska pristeorien och skall närmast tjäna syftet att skaffa belägg för föreställningen om konjunkturvågor av längre och kortare periodicitet. Ett dylikt index är en sammanställning av priser, ingående i en fixerad normalhushållsbudget, och har i det moderna samhället blivit en institution av stor betydelse för fastställandet av tjänste-mannalönen. Myrdal har nu ställt sig den delikata uppgiften att först göra upp en normalbudget för ett hushåll inom de arbetande klasserna på 1830-talet och på grundval härav ett index. Denna kan aldrig bli annat än en verklighetsfrämmande konstruktion, som en historiker har föga användning av. Endast inom starkt begränsade grupper i det dåtida samhället — och minst i den arbetande klassen — hade den sociala relation, som prisfenomen spegla, någon större betydelse för livsuppehållet. I det nutida industrisamhället med dess lönekamp och avsättningssvårigheter framträder varupriserna som ett allt annat överskuggande samhälleligt fenomen — men ännu för hundra år sedan var det endast starkt begränsade sociala grupper som hade starkare kännning av förändringar i dem. Skördeutfallet hade som bekant en långt större betydelse för den sociala processen.

Dessutom uppstår frågan huruvida det kan anses vetenskapligt tillåtet att sammankoppla priser från det tidiga 1800-talets handelskapitalistiska samhälle i kontinuerlig serie med priser från industrisamhället. Är det kommensurabla storheter? Det är i varje fall högst tvivelaktigt i fråga om priset på bondejord, på vilken vi efter jordens mobilisering mot 1800-talets mitt får

ett marknadspris men för vilken vi ännu under 1800-talets början i allmänhet har att räkna med ett ”släktpris”.

Den grundläggande sociala processen under 1800-talet var sönderfallet av det gamla byråkratiskt styrda, handelskapitalistiska samhället och utbildandet av det industrikapitalistiska. I och med denna omvandling skapas en fri svensk marknad.

Någon undersökning av de samhälleliga förändringarna i sin helhet, då träplogens och slagans, skvaltkvarnens och handvävstolens Sverige omvandlades i stålplagens och tröskmaskinens, ångkvarnens och den mekaniska vävstolens, äga vi inte. Vanligen nöjer man sig med socialstatistiska redogörelser för produktionsökningen, stads- och industribefolkningens tillväxt, löneutvecklingen, prisutvecklingen samt nationalförmögenhetens tillväxt, frågeställningar utsprungna ur de socialpolitiska och nationalekonomiska teoriernas problemläge. Den som sysslar med denna tids svenska historia bör sätta sig ned och läsa Lenins mästerliga, 600 sidor stora avhandling *Die Entwicklung des Capitalismus in Ryssland*, Kapitalismens utveckling i Ryssland. Arbetet har den karaktäriserande underrubriken: *die Entstehung des inneren Marktes für die Grossindustrie*, uppkomsten av den inre marknaden för storindustrin. Den undersökning, som här gives över bondeståndets sönderfall och uppkomsten av en 'bybourgeoisie', med sparkapital och lönearbetare, av dagsverksgodsets övergång till arbetsköpande gods, samt hela jordbrukets omläggning till marknadsproduktion, är i hög grad förebildlig. Bysamhället var i Ryssland lika väl som i Sverige inrangerat i det handelskapitalistiska systemet: vissa trakter producerade spannmål för handelshusen, andra boskap, andra textilier, andra träslöjd o.s.v. Lenin studerar upplösningen av detta produktionssystem och uppkomsten av industri samt den där-med följande rörligheten i befolkningen.

Det enda arbete, som djupare tränger in i dessa problem i Sverige, är Emil Sommarins *Det skånska jordbrukets utveckling 1801-1914*, publicerad 1917. För Sommarin är det skånska jordbrukets historia under 1800-talet dess sparbankers och dess skulders historia. Och detta är givetvis riktigt sett. Man skulle blott önska att denna framställning kompletterades med en om förmögenhetsdifferensen inom jordbruksbefolkningen, en analys av ”bondebourgeoisien”, en undersökning som torde bli nödvändig i sammanhang med diskussionen om jordbrukets skuldproblem.

Kapitalackumulationen inom ”bondebourgeoisien” under 1800-talet möjliggjordes genom den överflödande tillgång på billig arbetskraft, som tjänste-, backstugusittare- och torparklassen levererade. Medan mot en bondeklass 1775 på 1,05 milj. stod en agrar underklass på 0,55 milj., stod mot den förra, nu uppgående till 1,3 milj., ett underskikt på inte mindre än 1,29 milj. Under hela 1800-talet fortgick vid riksdagen en kamp om dessa skikt. Ämbetsmannasamhället och representanterna för den gamla handelskapitalismen önskade låsa fast dem ute i bygderna genom lagar, som hindrade deras rörlighet. Den nya industriens och det kapitalistiska jordbrukets män, de nya arbetsköparna, bl. dem brukspatron Waern, önskade fri rörlighet för arbetskraften. Striden om principerna för fattigvården är bl.a. en strid om arbetskraftens rörlighet, ett av grunddragen i industrisamhället. Denna kamp går igen över hela Västeuropa och en enorm litteratur om fattigvården och barmhärtigheten uppstår. Liberalerna hävdar den enskilda barmhärtighetens företräde och de konservativa fattigvårdens. Genom att Arthur Montgomery i sin bok om *Svensk socialpolitik under 1800-talet* inte sätter in fattigvårdsproblemet i sitt sociala sammanhang får hans framställning en smula abstrakt prägel. Striden om fattigvården i det sönderfallande byråkratsamhället göres till ett försörjningsproblem blott, till en diskussion mellan olika fattigvårdsprinciper, då den i stället är ett uttryck för den pågående samhällsomdaningen. Den liberala fattigvårdslinjen — oavsett hur den motiverades — förde till skapandet av arbetsmarknaden. Montgomerys i grunden ohistoriska sätt att ställa problemet tillåter honom att under en rubrik sammanföra så olika, i olika samhällen sig

utspelade fenomen som socialpolitiken från 1800-talets slut och fattigvården i seklets begynnelse.

Behovet att i de historiska framställningarna tränga bort medvetandet om motsättningarna inom samhället har blivit starkare hos de borgerliga forskarna sedan 1800-talets slut. De tyska socialpolitikernas syn var mera realistisk än de moderna av dogmatik förblindade ekonomiska historikernas. Deras obenägenhet att vidröra utsagningsförhållandena är betecknande för den nutida borgerliga opinionens nervösa rädsla för "obehagliga fakta".

Lästips – Per Nyström om svensk historia

[Sveriges historia](#)

[Historieskrivningens dilemma.](#)

[Engelbrekts revolution.](#)

[Gustav Adolf.](#)